MUSTAFA AYDIN

Kurumlar Sosyolojisi

Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma

AÇILIM KİTAP

5. baskı

KURUMLAR SOSYOLOJİSİ

Mustafa Aydın

1950 Konya doğumlu ve yine Konya Yüksek İslâm Enstitüsü mezunu. İki yıl İstanbul'da basında ve beş yıl da orta öğretimde öğretmen olarak çalıştıktan sonra 1985 yılında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne öğretim görevlisi olarak geçti. Din Sosyolojisi alanında, 1987 yılında Yüksek Lisans, 1991 yılında da doktorasını tamamladı. Kurumlar Sosyolojisi alanında 2005'te Doçent, 2010 yılında da Profesör oldu. Hâlâ aynı bölümde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Mustafa Aydın'ın Umran, Bilgi ve Hikmet, Tezkire, Stratejik Düşünce gibi değişik dergilerde yayınlanmış pek çok makalesinin yanında İslâm'ın Tarih Sosyolojisi, Siyasetin Sosyolojisi, Bilgi Sosyolojisi, Moderniteye Dışarıdan Bakmak, Gençliğin Sosyal ve Dini Değerleri, Güncel Kültürde Temel Kavramlar adlarını taşıyan kitapları vardır.

Kurumlar Sosyolojisi

Mustafa Aydın

AÇILIM KİTAP

AÇILIMKİTAP
Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok.
Defne Han No: 27/15 Cağaloğlu Fatih-İstanbul
Tel: 0212 520 98 90
www.acilimkitap.com - bilgi@acilimkitap.com

Kurumlar Sosyolojisi
Mustafa Aydın

Açılımkitap: 44
Sosyoloji: 19

Yayınevi Sertifika No: 22787

ISBN: 978-9944-105-37-8

Beşinci Baskı: Eylül 2023

Kapak: Tekin Öztürk
İç düzen: Ahmet Yanar

Baskı: Ack Ajans
Mahmutbey Mah. Taşocağı Yolu Cad.
Ağaoğlu 212 Myoffice No: 344
Bağcılar-İstanbul
Matbaa Sertifika No: 53569

AÇILIMKİTAP *Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş'nin Tescilli Markasıdır.*

AÇILIMKİTAP
Halıcılar Cad. Kocaoğlu Apt. No:38/1 D:4 Fatih - İstanbul
Tel: 0212 520 98 90 - 631 12 50 Faks: 0212 631 16 21
www.acilimkitap.com
bilgi@acilimkitap.com

Kurumlar Sosyolojisi
Mustafa Aydın

Açılımkitap: 44
Sosyoloji: 19

Yayınevi Sertifika No: 22787

ISBN: 978-9944-105-38-8

Dördüncü Baskı: Ekim 2018

Kapak: Tekin Öztürk
İç düzen: Ahmet Yanar

Baskı-Cilt: Step Ajans Rek. Mat. Tan. Ve Org. Ltd. Şti.
Göztepe Mh. Bosna Cd. No:11 34200
Bağcılar-İstanbul Tel: 0212 446 88 46
Matbaa Sertifika No:12266

AÇILIMKİTAP *Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş'nin Tescilli Markasıdır.*

İÇİNDEKİLER

Beşinci Baskıya Önsöz 11
Giriş 13

BİRİNCİ BÖLÜM:
GENEL OLARAK KURUM

1. Kurum Kavramı, Özellikleri ve Tanımı 19
2. Kurumun Grup ve Örgütten Farkı 21
3. Kurumların İşlevleri 23
4. Kurumların Evrensel ve Özel Yönleri 25
5. Kurumların Sınıflandırılması 27
6. Kurumların Sınırları 31
7. Kurumların Birbirleriyle İlişkisi 33
8. Kurumların Ortaya Çıkış Tarzları 35
9. Kurumların Normsal Yapısı ve Dönüşümleri 39
10. Kurumlar Sosyolojisi ve Aynı Alanı Ele Alan Disiplinlerden Ayrıldığı Noktalar 43

İKİNCİ BÖLÜM:
AİLE

1. Aile Kavramı ve Ailenin Tanımı 49
2. Aile Sosyolojisi ve Aile Araştırmalarında Yöntem Sorunları 53
3. Ailenin İşlevleri 57

4. Ailenin Tarihsel Gelişimi ve
Geleceği Üstüne Bazı Düşünceler....61
5. Aile Türleri ve Aile Sınıflamaları....65
6. Aile İle İlgili Bazı Temel Sorunlar
(Evlenme ve Boşanma)....71
Evlenme Yasakları....72
Eş Edinme Yolları....73
Eş Sayısına Göre Evlenme....74
Evliliğin Son Bulması (Boşanma)....77
7. Ailenin Yapısı....79
8. Aile Kurumunun Toplumla İlişkisi
(Bir Örnek Olarak Akrabalık Sistemi)....83
9. Ailenin Diğer Kurumlarla İlişkisi....87
10. Toplumumuzda Aile:
Genel Görünümü ve Başlıca Sorunları....89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EKONOMİ

1. Ekonomik Olgunun Mahiyeti....95
2. 'Ekonomik Olgu'yu Konu Alan Disiplinler ve
'Ekonomi Sosyolojisi'nin Bunlardan Farkı....97
3. Ekonominin İşlevi ve Alt Kurumları....99
4. Ekonomik Hayatın Tarihsel Gelişimi....101
5. Ekonomik Olguların Türleri....105
6. Ekonomik Olguların Yapısı....109
7. Ekonomi Kurumunun Bazı Tipik Sorunları:
Ekonomik Sistem Ya Da Modeller....117
8. Toplum-Ekonomi İlişkisi: İşbölümü Örneği....121
9. Ekonominin Diğer Kurumlarla İlişkisi....127
10. Toplumumuzun Ekonomik Yapısı Üstüne
Düşünceler....129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DİN

1. Din Kurumu, Din Kavramı ve Dinin Tanımı....133
Din Kurumu ve Din Kavramı....133
Dinin Tanımı:....135
2. Dini Ele Alan Disiplinler ve Bunlar Arasında Din
Sosyolojisinin Yeri....141
Din Sosyolojisinin Yeri....141
Din Sosyolojisinin Tarihi Gelişimi:....144

3. Dinin İşlevleri 147
4. Dinin Tarihsel Gelişimi 151
5. Dinlerin Sınıflandırılması.....157
6. Dinin Bazı Yapısal Özellikleri 161
7. Din İle İlgili Bazı Tipik Sorunlar.....165
Din-Dünya İlişkisi: Sekülerizm ve
Sakramentalizm Sorunu:.....165
Din ve Rasyonellik.....168
8. Din-Toplum İlişkisi 171
Toplumun Dine Etkisi: 171
Dinin Topluma Etkisi.....172
9. Dinin Diğer Kurumlarla İlgisi.....177
Dinin Aile İle Olan İlişkisi.....177
Dinin Ekonomi İle İlişkisi 178
10. Toplumumuzda Dinin Genel Görünümü 181

BEŞİNCİ BÖLÜM
SİYASET

1. Bir Kurum Olarak Siyaset: Mahiyeti ve Tanımı 187
2. Siyaseti Ele Alan Disiplinler ve Siyaset Sosyolojisinin
Bunlar Arasındaki Yeri.....193
3. Siyasetin İşlevleri 197
4. Siyasetin Tarihsel Gelişimi.....199
5. Siyasetin Yapısı.....203
Ülke.....203
Halk.....204
Siyasal Statüler.....206
Devlet.....207
6. Siyasetin Bazı Önemli Sorunları 209
İktidarı Kullananlar: Seçilmişler ve Bürokrasi.....209
Siyasal İktidarı Bir Tayin Yolu Olarak
Seçimler ve Partiler.....211
7. Siyasal Olguların ve Sistemlerin Sınıflandırılması 215
8. Siyaset-Toplum İlişkisi ve Siyasal Değişme.....219
9. Siyasetin Diğer Kurumlarla İlişkisi 223
Siyasetin Aile İle Olan İlişkisi.....223
Siyasetin Ekonomi İle Olan İlişkisi 224
Siyasetin Din İle İlişkisi 226
10. Toplumumuzda Siyaset Kurumunun Genel Görünümü ...231

ALTINCI BÖLÜM
EĞİTİM

1. Bir Kurum Olarak Eğitim: Mahiyeti ve Tanımı 237
2. Eğitimi Ele Alan Disiplinler
Ve Eğitim Sosyolojisinin Bunlar Arasındaki Yeri.....241
3. Eğitimin İşlevleri.....245
4. Eğitim Kurumunun Tarihsel Gelişimi 249
5. Eğitim Olgularının Türleri ve Sınıflandırılması.....253
Toplumsal Gelişme Basamaklarına Göre
Eğitim Sistemleri.....253
Eğitime Hâkim Olan Otorite Tarzına Göre
Eğitim Sistemleri.....254
Örgütlenme Bakımından Eğitim Sistemleri.....254
6. Eğitimin Yapısı ve Okul 257
7. Çağımızda Eğitimin Bazı Özellikleri ve Sorunları 261
8. Eğitim-Toplum İlişkisi 265
9. Eğitimin Diğer Kurumlarla Olan İlişkisi 269
Eğitimin Aile İle Olan İlişkisi.....269
Eğitimin Ekonomi İle Olan İlişkisi.....270
Eğitimin Din İle Olan İlişkisi 270
Eğitimin Siyasetle Olan İlişkisi.....271
10. Türkiye'de Eğitim Kurumuna Genel Bakış 273

YEDİNCİ BÖLÜM
BOŞ ZAMANLAR KURUMU

Boş Zamanlar Kurumu.....279
1. Boş Zamanlar Kurumunun Mahiyeti
ve Tipik Sorunları.....280
2. Boş Zamanları Değerlendirme Kurumunun
İşlevleri ve Kurumsal İlişkileri 281
3. Boş Zamanlar Değerlendirmesi ve Toplum.....282
Genel Bir Değerlendirme ve Sonuç.....285
Kaynakça 283

BEŞİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ[1]

Elinizdeki kitap ilk defa 1997 yılında Vadi yayınları arasında çıkmıştı ve Kurumlar Sosyolojisi ana başlığının altında "Kurumlara Başlangıç çerçevesinde Bir Çalışma" alt başlığını taşıyordu. Yani bir Giriş kitabı olduğu adında da vurgulanmıştı. Esasen kitabın içeriğini meydana getiren metin, uzun süre vermiş bulunduğum Kurumlar Sosyolojisi dersim çerçevesinde dosyamda birikmiş notların ciddi bir kompozisyonundan oluşuyordu. Kitap, üçü Vadi, biri Kıdem Yayınları arasında olmak üzere dört kere basıldı ve tahmin ettiğimden daha fazla ilgi gördü. Bana göre bunun sebebi, hem üniversite çevresine hem de konuyu merak eden herkese hitabeden bir dil ve sistematiğe sahip olmasıydı. Şüphesiz bunda Kurumlar Sosyolojisini bir sistematik içinde vermeyi amaçlayan başka yeterli eserlerin olmayışının da önemli bir payı vardır. Son baskısı da bir yıl içinde bitti ve yeniden basımı konusunda talepler belirdi. Bölümdeki bazı genç akademisyen arkadaşlarımın da katkısıyla hem kaynak hem de içerik yönünden zenginleştirmeyi planlamıştık. Acil basım talebi öne geçti ve böylesi geliştirilecek bir metnin basımını daha

1 Birinci-Üçüncü baskı: Vadi Yay. 1997, 2000, 2010; Dördüncü baskı: Kadim Yay. 2011, tarafından daha önce yayımlanmıştır.

sonraya bırakarak eldekini tekrar yayınlamaya karar verdim. Ancak 15 yıllık mevcut metin bir gözden geçirilmeye ihtiyacı vardı. Öyle de oldu. Büyük ekleme ve çıkarmalar olmasa bile titizlikle gözden geçirildi, zaman içinde değiştirilmesi gereken bazı yargıların yanında daha akıcı ve daha bütünlüklü hale getirildi. Son olarak, bu çabamıza denk düşen bir gayretle yeni bir basımı gerçekleştiren AçılımKitap'taki dostlara teşekkür etmek benim için herhalde insani bir görev olduğunu belirtmeliyim.

Mustafa Aydın
13 Eylül 2012-KONYA

GİRİŞ

Toplumları inceleyen Sosyolojinin bütün konuları genel olarak üç noktada toplanabilir:

Sosyal kişilerin ne oldukları (sosyal olan)

Sosyal kişilerin ne yaptıkları (kültürel olan)

Sosyal/kültürel bütünün tanınması

Birincisi salt toplumsal, ikincisi kültürel, üçüncüsü ise ikisinin birlikte işleyişini ifade eder. Sosyal kişiler genel olarak kategori, yığın, grup, birlik, topluluk ve toplumlardır. Bu alanın asıl birimi gruptur, onun yapısı ve işleyişidir. Kültürel olan ise örüntü, roller, sosyal süreçleri ve kurumları ihtiva eder. Bu alanın en belirgin sosyolojik birimi ise, 'kurum'dur. Esasen kurum, maddî-manevî[1] toplam kültürün birbiriyle irtibatlı üniteleridir, bir toplumdaki kurumlar ağı kültürü meydana getirir. Sosyal kültürel olarak nitelendirilen üçüncü kısım ise sosyal/kültürel birlikte ortaya çıkan sosyal varlık ve olguların değer, değişme, sosyal kontrol, sapma, bütünleşme gibi işleyişe ilişkin sorunları içine alır.[2]

---

1 Dikeçligil Beylü, Kültür Kavramının Analizi veya Sosyo-Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler,* Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1994.

2 Söz konusu ayırımın genel çerçevesi için bkz. Joseph Fichter, *Sosyoloji*

Buna göre kültürel bir olgu olan kurumlar, bu dünyanın yapı taşlarıdır. O halde sosyoloji ile ilgilenenler kurumsal olgu ve başlıca kurumları ana çizgileriyle tanımak durumundadır. Yani toplumsal analiz için kurumların tanınması ayrı bir önem taşımaktadır.

Kurumlar Sosyolojisi başlığını taşıyan bu metin esas itibariyle aynı adı taşıyan dersimizin notlarından derlenmiş, referansları tekrar gözden geçirilerek nihaî şekli verilmiştir. Eser kurumsal düzlemi tanıttıktan, yani kurumlarla ilgili genel bir bilgi verdikten sonra altı temel kurumu en belirgin çizgileriyle tanıtmayı amaçlamaktadır. Hatta bu çerçevede hemen hepsinde kullandığımız bir form geliştirilmiştir. Buna göre ele alınan her kurum:

1) Mahiyeti, ele aldığı olgunun içeriği ve sınırları

2) Bu olguyu ele alan disiplinler, kurumun özel sosyolojisinin bu disiplinlerden farkı,

3) Söz konusu kurumun işlevi, yani toplumdaki görevi,

4) Bu kurumsal olgunun tarihsel gelişimi, bilinebildiği kadarıyla hangi noktadan nereye doğru geliştiği,

5) Söz konusu kurumsal olgunun türleri ve sınıflandırılması,

6) Kurumun yapısal analizi, başlıca unsurları ve bunların işlevleri,

7) Kuruma göre o alanın tipik sorunları,

8) Adı geçen kurumun toplumla ilişkisi, genel sosyal yapı içindeki yeri. Bir başka deyişle o kurumun topluma, toplumun o kuruma etkisi,

9) O kurumun diğer kurumlarla olan ilişkisi,

10)Toplumunda o kurumun genel görünümü ve en belirgin sorunları, kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu konudaki çalışmamızda hemen herkesin rahatça ulaşabileceği kaynaklara başvurmakla yetindik. Esasen çalışmamız bu konuda tipik kurumsal sorunların analizinden çok, genel bir değerlendirmeyi amaçladığından bu iş için mevcut kaynakların verileri yeterli görülmüştür. Çokça başvurulan ve metin

Nedir? Çev. Nilgün Çelebi, S.Ü.Fen-Ed.Fak. Yay., Konya 1992.

içinde adları geçen eserleri içeren bir kaynakça da kitabın sonuna eklenmiştir.

Çalışmamız yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kurum olgusunun genel bir analizi yapılmış, özellikleri, doğuşu, sınıflandırılması gibi sorunlar ele alınmıştır. Bunu izleyen diğer altı bölümde ise yukarıda da belirtildiği gibi aynı tür soruların cevaplandırıldığı altı temel kurum birer birer ele alınarak kısaca tanıtılmaya çalışılmış, mümkün olduğu kadar en önemli yönlerine işaret edilmiştir.

Birinci Bölüm
GENEL OLARAK KURUM

Ana Başlıklar:

1. Kurum Kavramı, Özellikleri ve Tanımı
2. Kurumun Grup ve Örgütten Farkı
3. Kurumların İşlevleri
4. Kurumların Evrensel ve Özel Yönleri
5. Kurumların Sınıflandırılması
6. Kurumların Sınırları
7. Kurumların Birbirleriyle İlişkisi
8. Kurumların Ortaya Çıkış Tarzları
9. Kurumların Normsal Yapısı ve Dönüşümleri
10. Kurumlar Sosyolojisi ve Aynı Alanı Ele Alan Disiplinlerden Ayrıldığı Noktalar

1. KURUM KAVRAMI, ÖZELLİKLERİ VE TANIMI

Pek çok terimde olduğu gibi kurum da günlük dilde ve sosyolojide birbirinden çok farklı anlamlarda kullanılmakladır. Günlük dilde genellikle kurumsal bir işlevi yerine getiren "kuruluş"lara kurum denmektedir, bir spor kulübü veya muhtaç çocukların barındığı yer kurum olarak adlandırılmaktadır. Hâlbuki sosyolojik açıdan kurum ne bir kişi, bir grup ve hatta ne de bir mekândır. Kültürün bir kısmıdır, insanların yaşam tarzlarının örüntüleşmiş bir parçasıdır. Bir başka deyişle çoğunluğun paylaştığı davranış örüntüleridir. Kurum, kültür normlarının yerleşmiş, belli ve sürekli tatmin yollarıdır.[1] Diğer bir ifadeyle ihtiyaçları karşılama biçimleri veya metotlarıdır.

Kurumun tam bir tanımının yapılabilmesi için belli özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre de kurumun temel öğeleri şunlardır:

a) Kurumlar belli bir amacı gerçekleştirmeye yöneliktirler.

b) Söz konusu ihtiyacın gerçekleştiriliş biçimi oldukça süreklilik kazanmıştır.

1 Krech David vd. *Cemiyet İçinde Fert,* Çev., Mümtaz Turhan, M.E.B. İstanbul 1983, c. II, s. 127.

c) Kurumlar gerek alt kurumlarıyla gerekse diğerleriyle yapılanmış, örgütlenmiş ve eş güdümlenmiştir.

d) Her kurum diğerleriyle yakından ilişkili (eşgüdümleşmiş) olmasına rağmen kendi alanında biricik bir yapıdır. Bir başka deyişle temel kurumlar bir "göreli bağımsızlığa" sahiptirler.

e) Kurumlar zorunlu olarak değer yüklüdürler. Çünkü kültürün normatif kodlarını ihtiva ederler.

Bütün bu nitelikler göz önünde bulundurulursa ortalama şöyle bir kurum tanımı yapılabilir: Kurum, sosyal kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkmış, süreklilik kazanmış, eşgüdümlenmiş oldukça onaylanmış ve yaygın sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısıdır.[2]

2 4 Fichter, a.g.e., s. 111.

2. KURUMUN GRUP VE ÖRGÜTTEN FARKI

Günlük dilde yalnız sıradan insanlar değil, belli bir kültür düzeyine ulaşmış insanlar bile grup, kurum ve örgüt kavramlarını birbirine karıştırır. Hâlbuki birbiriyle sıkı ilişkilerine rağmen kurum gruptan da örgütten de ayrı bir özelliğe sahiptir. Genelde grup, belli bir amaç çevresinde toplanmış, üyelerinin karşılıklı ilişkileri sonucu ortaya çıkmış, çok işlevli, somut bir sosyal olgudur. Demek ki grup her şeyden önce, bir fiili insan birlikteliğine işaret eder ve dolayısıyla somut bir varlığa sahiptir.

Örgüt ise bir grubun belli bir kategorisiyle ilgili rollerinin yönetmelik, tesis, teknik ve benzeri maddî bir dayanağa bağlı olarak düzenlenmesidir.[3] Buna göre örgüt, insan unsuru taşıması yani somutluğu bakımından grupla benzerlik gösterir. Ama gruptan farklı olarak örgüt, genelde tek işlevlidir, belli bir maddi dayanağa da sahiptir. Bunlara karşılık kurum, (yukarıda da belirtildiği gibi) bir sosyal grup içinde belli temel işlevleri karşılayan süreklilik kazanmış, ilişki sistemleri, davranış örüntüleridir. Yani kurumun içeriğini insanlar değil, davranış sistemi oluşturur.

3 Duverger, Maurice, *Siyaset Sosyolojisi,* Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul (Tarihsiz), s. 28 vd.

Bir örnekle açıklamak gerekirse her toplumda, sosyalleşme, bilgi aktarımı gibi eğitimle ilgili işlevlerin düzenli şekilde yerine getirilmesini sağlayan bir ilişkiler sistemi vardır. Buna eğitim kurumu denmekte ve öğrencilik, öğretmenlik, dersler, not sistemi, sınav biçimleri, gibi pek çok davranış örüntüsünü bünyesinde toplamaktadır. Bu kurumun herhangi bir alt işlevini yerine getiren örgütler vardır. Mesela üniversite bir toplumun temel kurumu olan eğitimin belli bir kesitinin (üst düzeyde öğretimin) sağlanması için oluşturulmuş bir örgüt (bir kuruluş) tür. Hâlbuki bu örgütün içinde de pek çok grup yer alır. Mesela bir öğretmenler birliği ve hatta bir sınıfın öğrencileri birer eğitim grubudurlar.

Bu noktada ilginç tartışma konulardan birisi hangisinin hangisini kapsadığıdır. Hemen denebilir ki hiçbiri diğerini mutlak anlamda kapsamaz. Düzey farklarına rağmen bu konu ele alınan birimin kapasitesiyle ilgilidir. Mesela topyekûn toplumu bir grup olarak düşündüğümüzde herhangi bir kurum onun işlevlerinden sadece bir tanesini oluşturur. Buna karşılık bir ekonomi kurumu gerçekleşmesi bakımından pek çok grup ve örgütü bünyesinde barındırır.

Burada diğer bir önemli nokta söz konusu edilen kültürel birime bakış açısıdır. Bu açıdan mesela aile; tanışma, nişanlılık, evlilik, çocuk-ebeveyn ilişkisi, akrabalık, soy gibi bir ilişkiler düzeni olarak ele alınırsa bir kurumdur. Ama (sözgelimi Ahmet Beyler ailesi gibi) erkek, kadın ve çocuklar gibi belli kişilerden oluşan ve karşılıklı etkileşen bir sosyal birlik olarak düşünülüyorsa bu, şüphesiz bir gruptur.

Günlük hayatta kurum olarak nitelendirilen (Çocuk Esirgeme Kurumu örneğinde olduğu gibi) pek çok oluşum aslında bir örgüt, bir kuruluştur. Çünkü nesnel bir yapılanmaya sahiptir. Burada ayırımın en önemli ölçeklerinden birisi kurumun, kültürelliğine bağlı olarak soyut olmasıdır. Yaygın bir örneğiyle "Cami (veya kilise) bir grup ya da örgüt, ama kutsallık bir kurumdur".[4]

4 Sayın Önal, *Sosyolojiye Giriş*, Erdem Kitabevi, İzmir 1988, s. 145-146.

3. KURUMLARIN İŞLEVLERİ

Toplumda her şeyin olduğu gibi kurumların da bir işlevi vardır, yani bir ihtiyacı karşılamaktadırlar. Bu yönüyle kişi ve gruplara benzemektedirler, ancak onlardan farkları, sadece örüntüleşmiş olmaları değil aynı zamanda genelleşmiş olmalarıdır.

Kurumların belli başlı işlevleri şöyle sıralanabilir:

a) Kurumlar, kişilerin sosyal davranışlarını kolaylaştırırlar. Toplumun düşünce ve eylem tarzları birey topluma girmeden önce büyük ölçüde düzenlenmiş ve planlanmıştır. Kişi, şevleri nasıl yaşayacağını öğrenmek veya keşfetmek için zaman ayırmak zorunda değildir. Bunları toplumda hazır olarak bulur. İşte bunu sağlayan, kurumlar (kurumsallaştırmalar) dır. Buna bağlı olarak kişi belli rol ve ilişkileri ve bunları nasıl yerine getireceğini kurumlardan öğrenir.

b) Kurumlar toplam kültürün istikrarlılığı ve eşgüdümü için birer ajan olarak da hizmet ederler. Süreklilik, sağlamlık, dayanıklılık, insan davranışlarını istikrarlı ve uyumlu hale getiren kurumlar sayesinde sağlanır. Kurumsallaşmış düşünme ve davranma yolları insanlar için bir anlam ifade eder, bir güvenlik aracı sağlar.

c) İstikrar işleviyle yakından bağlantılı bir gerçek de kurumların davranışları kontrol etme yönelimleridir. Kurumlar, toplumun sistemli ve ideal düzeyde beklentilerini içerirler. Kimin, nereden, nasıl hareket edeceği önceden belli olduğundan sapmanın ne olduğu da böylece bilinmiş olur. Sapma noktasındaki kanaatin genelliği de toplumsal baskıyı sağlar. Böylece kurumlar sadece belli ideal davranışları işaretlemekle kalmazlar, sapmayı ve sosyal bir baskı ile bunların telafisine de imkân sağlarlar.[5]

Kurumların bu belirleyicilik işlevleri, ileri boyutlarda olumsuz roller de oynarlar. Hatta sosyologların bir kısmı kurumların işlevlerini "olumlu-olumsuz" işlevler olarak ayırmaktadırlar.[6] Gerçekten de kurumların söz konusu ettiğimiz işlevleri belli bir noktadan sonra sorunlar doğurur. Mesela toplumda belli bir istikrar (süreklilik) gereklidir, bu onu anemik gelişmelerden koruyacak bir süreçtir. Ancak istikrarın belli noktalarda katılaşıp değişimi engelleyici bir rol üstlenmeye başladığı yerde kurumların bu temel işlevi olumsuz hale gelir. Zamanla anlamını yitirmiş sosyal örüntüler, kurumlarca yaşatılmak istenir. Sosyal kişilikleri engellemeye varan bu gelişme, sapma davranışlarının artmasını sağlar. Toplumun bir kargaşa yaşamasını reform düşüncelerini gündeme getirir. Tabi zamanında gerçekleştirilemeyen değişim ve yeniden yapılanmalar sorunlu biçimde gerçekleşebilir. Görüldüğü gibi bu tür gelişmelerin altında kurumların özellikle süreklilik ve denetleyicilik işlevlerinin olumsuz yönleri yatmaktadır. Geleneksel ya da modern toplumlarda azçok farklılık gösterse de sonuç budur.

5 İnsan davranışlarını belirleyen şeyin kurallar ve kurumsallaşmalar olduğuna ilişkin bu anlayış Pozitivistik-sosyolojik anlayışa göredir. Daha başka yaklaşımlara ve mesela Yorumlayıcı Sosyoloji anlayışına göre kurumsallaşmaları belirleyen şey bizzat eylem sürecinin kendisidir. Eylemin değişkenliğine bağlı olarak da söz konusu kurumsallaşmalar değişmektedir. Mesela aynı iki kişi arasındaki ilişki zaman içinde karı-koca, anne-baba ağırlıklı olarak değişebilmektedir. Polama, Margaret M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları,* Çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 227.

6 Mesela bkz. Fichter, a.g.e., s. 112–113.

4. KURUMLARIN EVRENSEL VE ÖZEL YÖNLERİ

Temel kurumlar, ilkelinden gelişmişine kadar tüm toplumlarda vardır. Antropologlar temel kurumları bulunmayan topluluk tespit etmemişlerdir. Hemen tüm toplumlar en azından şekil bakımından birbirlerine benzer biçimde kurumsallaşmış davranış biçimlerine sahiptirler. İçeriği değişse bile her toplum, karşılaşılan hastalıkları gidermeye yönelik bir tedavi (sağlık) kurumuna sahiptir. Yine her toplumun doğmuş çocuğunu itina ile bakıp geliştirdiği bir aile yapısı, maddi ihtiyaçları karşılamada izlediği ekonomik davranışları, vb. vardır. Daha açık bir ifadeyle her toplumun aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset ve boş zamanlarını değerlendirme temel kurumları vardır. Demek bu formel yapılar evrenseldir, insanlar arasında ortaktır.

Kurumların bu evrensel boyutu, yani şeklen benzerliği insanın ortak özelliklerine dayandırılabilir. Yani sonuç itibariyle hangi toplum olursa olsun mesele insanını eğitmek, kendine uygun biçimde hayata hazırlamak, dinî olarak belli aşkın değerlere inanmak ve bunun gereklerini yerine getirmek; ailesel olarak evlenmek ve belli biçimlerde neslini sürdürmek durumundadır. Bunlar insan olmanın temel gerekleridir. Bu benzer özellik ve ihtiyaçlar benzer kurumlar doğurmuştur.

Bu, şekil yönünden evrenselliğin yanında kurumlar toplumlara göre fevkalade bir içerik çeşitliliği de gösterirler. Bu bağlamda her kurumun içeriği farklıdır.[7] Herkesin kendine göre az çok farklı bir aile anlayışı, dini hayatı, ekonomik işlemleri vb. vardır. Mesela herkesin bir sağlık kurumu vardır ama bir baş ağrısı toplumlarda farklı şekillerde dindirilebilir: Batı formundaki bir kurumsallaşmada bir ağrı kesici hapla; Uzakdoğu toplumunda bir akupunktur iğnesiyle, bir başka toplumda bir bitki suyunu kaynatıp içmek ya da büyüsel bir işlemle giderilmeye çalışılır.

Kurumların içerik farkı genelde bir kültürel farklılıktır ve buna bağlı olarak da değişik gerekçelerle açıklanmaktadır. Söz konusu farklılık sebeplerinin bir kısmı fiziki-coğrafi çevre şartlarından gelmekte, bir kısmı yine kültürün kendi öğelerinin geri dönüşlü olarak iç etkileşiminden doğmakta, bir kısmı ise başka kültürlerle ilişkiden kaynaklanmaktadır. Demek ki kurumsal (kültürel) farklılık söz konusu edilen değişkenlerin bileşkesinde ortaya çıkan sosyal bir olgudur.

7 "Bunun en açık örneği İslâm kurumlarının değişik, toplumlarda farklı özellikler göstermesidir. Abbasiler döneminde Türklerin İslâm dünyasına nüfuzuyla İslâm kurumlarında bir değişikliğin doğduğu ve bunun Selçuklu ve Osmanlılarda doruk noktasına ulaştığı bilinmektedir." Kayaoğlu, İsmet, *İslâm Kurumları Tarihi,* A.Ü.İ.Fak. Yay., Ankara, 1985, s.6.

5. KURUMLARIN SINIFLANDIRILMASI

Her alanda olduğu gibi, kurumlar da, belirlenebilecek farklı ilkeler açısından çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulabilir. Özellikle kültürel dünyayı sınıflamada en çok kullanılan ölçekler:

a) Coğrafya alanına göre sınıflama

b) Belli zaman ya da çağlara göre sınıflama

c) Toplum içinde verilen öneme göre sınıflama

d) İşlevlerine göre sınıflama[8] ölçekleridir.

Daha çok antropologların kullandığı coğrafi sınıflandırmaya göre benzer içerikli kurumlar mekân yakınlıklarına dayanmaktadır. Yani, fiziki-nesnel şartlar kurumları birbirine benzeştirmektedir. Öyleyse kurumsal bir çalışma için bölgesel/mekânsal tasnifler işimize yarayabilir.

Tarihi çıkış noktası yapan bir sınıflandırma biçimine göre belli zaman aralıklarında var olmuş kurumlar, benzer çizgiler taşımaktadırlar. Bu yolla mekânsaldan daha somut sonuçlar çıkarılabilir. Mesela ilk ya da ortaçağ kurumları tüm toplumsal farklara rağmen bazı temel özellikleri birlikte taşımaktadırlar. Öyleyse zaman çıkışlı bir sınıflama yapılabilir.

8 Sayın, a.g.e., s. 151

Bazı düşünürler ise kurumları önemlerine göre sınıflandırmak gerektiğini ileri sürmektedirler. Bunlara göre kurumsallaşmış davranış örüntülerinin

a) Toplumda tekrarlanma frekansları,

b) Atfedilmiş toplumsal değerler,

c) Toplumsal zorlama dereceleri göz önünde bulundurularak bu önem tespit edilebilir.

Şüphesiz bu görüşlerin hepsi kurum sınıflamaları için bize bir fikir veriyorlarsa da üçü de çok net olmayan ve hatta tartışmaya açık noktalar içermektedirler. Onun için kurum sınıflamalarında daha sağlıklı görünen bir yol onları işlevlerine göre sınıflandırmaktır. Kurumlar için işlevsellik, evrensellik, zorunluluk ve önemlilik demektir. Evrensellikten amaç en ilkelinden en gelişmişine kadar tüm toplumlarda yaygın olarak bulunmasıdır. Zorunluluk, onun bir başka kurumla karşılanamaması; önem ise toplum genelinde yaygın bir biçimde değer verilmiş olmasıdır. Bir başka deyişle katılmanın en yüksek sayıda olması, toplum için özsel olma ve birey ve ortak refah için en önemli olma özelliklerine sahip olmadır[9].

Bu üç temel işlevsel özellik açısından kurumlar:

a) Temel kurumlar ve

b) Yardımcı kurumlar, olarak ikiye ayrılırlar.

Bu evrensel, zorunlu ve önemlilik özelliğini taşıyan kurumlar temel kurumlardır ve hemen tüm sosyologlarca bunlar: Aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset ve boş zamanları değerlendirme kurumlarıdır. İnsanlığın başlangıçlarından beri birisini "ana kurum" kabul edip diğerlerini ondan türetme çabasında olanlara rağmen şimdi bunlar, biri diğerine indirgenemeyen temel kurumlardır. Bunların dışında kalan yüzlerce sosyal kurum, herhangi birinin alt kurumu olarak yer alırlar.

Buna göre mesela siyaset bir temel kurum, ama hukuk bir yardımcı kurumdur. Çünkü klandan günümüz gelişmiş toplumlarına kadar hepsinin bir iktidar sorunu vardır. Yani iktidar ve görünümlerini belli ilişki ve davranış örüntüleri içinde

9 Fichter, a.g.e., s. 115.

yerine getirdiği bir siyaset kurumu bulunmaktadır. Ama yazılı hale getirilmiş ve özellikle dünyevi yaptırımlara sahip bir hukuk kurumu bazı toplumlarda olmayabilir. Hukuk kurumunun yerini daha belirgin bir ahlak veya din kurumu alabilir. Bu da hukukun bir alt (yardımcı) kurum olduğu anlamına gelir.

Aşağıda temel kurumlar ve ilk planda akla gelen yardımcı kurumlar hakkında kısa bir sınıflama örneği verilmiştir:

a) Aile Kurumu: Genelde iki cins arasındaki ilişkileri, neslin devamını düzenleyen, standartlaştıran bir sistemdir. En yaygın formu, erkek ve kadının çocuklarıyla birlikte aynı evde yaşadığı monogamidir. Bu temel kurum altında nişanlılık, evlilik, akrabalık, soy, çocuk bakımı, yasal ilişkiler ve bunlara benzeyen alt kurumlar yer alır.

B) Eğitim Kurumu: Gayri resmî olarak evde ve genel olarak kültürel çevrede, resmi olarak toplumun karmaşık eğitim düzenlemelerinde gerçekleştirilen sistemli bir sosyalizasyon sürecidir. Bu kurumun çerçevesi içindeki yardımcı düzenlemeler, not verme, sınav, mezuniyet, dereceler, ev ödevleri, onur listesi gibi sistemlerdir.

C) Ekonomi Kurumu: Sayesinde topluma maddi ürün ve hizmetlerin sağlandığı örüntüleşmiş sosyal davranışlardan oluşur. Meta üretimi, dağıtımı mübadelesi ve tüketimi ile ilgilenir. Bazı yardımcı kurumları ise şunlardır: Kredi ve banka, defter tutma, reklam, pazarlık ve benzeri sistemler.

D) Siyaset Kurumu: öncelikle kamu düzeninin ve genel yönetimi sağlama ihtiyacının karşılanmasına yönelik işlevleri yerine getirir. İçinde yer alan alt kurumlar olarak, yasal sistem, ordu ve polis sistemi, kamu hizmetlerine seçilme ve atanma formları, yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler gösterilebilir.

E) Din Kurumu: Kişinin Tanrı ile ilişki kurmasını sağlayan davranış örüntülerini ihtiva eden kurumdur. Dua ve ibadet bu ilişkiler düzeninin en belirgin formudur. Dışsal ve kavramsal davranış örüntülerinin doğruluk veya yanlışlığına işaret eder, moral ve etik sistemleri içerir. Yardımcı kurumlar arasında belli ibadetler, dua sistemi, cemaat, din adamı ve bazı törenler

gösterilebilir. Bazı yerlerde büyü ve batıl inanç uygulamaları da dini gruplarca kurumsallaştırıla gelmiştir.

F) Boş Zaman Değerlendirme Kurumu: Kişinin fiziki ve zihni dinlenme gereksinimlerini karşılarlar. Yardımcı kurum olarak, oyun, spor, dans ve resim, müzik, drama gibi estetik sanat sistemlerini içerir.[10]Ancak bunlar boş zamanı değerlendirmenin ötesinde gelir getirici bir meslek olarak düşünüldüğünde ekonominin, Tanrı için yapılan bir iş olarak değerlendirildiğinde dinin içinde bir alt kurum oldukları söylenebilir.

10 Fichter, a.g.e., s. 115-116

kurumlar sosyolojisi

Mustafa Aydın

Sosyolojinin bütün konuları genel olarak üç noktada toplanabilir: Sosyal kişilerin ne oldukları (sosyal olan), sosyal kişilerin ne yaptıkları (kültürel olan), sosyal/kültürel bütünün tanınması.

Birincisi salt toplumsal, ikincisi kültürel, üçüncüsü ise ikisinin birlikte işleyişini ifade eder. Sosyal kişiler genel olarak kategori, yığın, grup, birlik, topluluk ve toplumlardır. Kültürel olan ise örüntü, roller, sosyal süreçleri ve kurumları ihtiva eder. Bu alanın en belirgin sosyolojik birimi ise, 'kurum'dur. Esasen kurum, maddî-manevî toplam kültürün birbiriyle irtibatlı üniteleridir, bir toplumdaki kurumlar ağı kültürü meydana getirir. Sosyal kültürel olarak nitelendirilen üçüncü kısım ise sosyal/kültürel birlikte ortaya çıkan sosyal varlık ve olguların değer, değişme, sosyal kontrol, sapma, bütünleşme gibi işleyişe ilişkin sorunları içine alır.

Kurumlar Sosyolojisi başlığını taşıyan bu metin esas itibariyle aynı adı taşıyan dersimizin notlarından derlenmiş, referansları tekrar gözden geçirilerek nihaî şekli verilmiştir. Eser kurumsal düzlemi tanıttıktan, yani kurumlarla ilgili genel bir bilgi verdikten sonra altı temel kurumu en belirgin çizgileriyle tanıtmayı amaçlamaktadır.

internetten sipariş için:
KİTAPOBA
.com

ISBN: 978-9944-105-37-8
9 789944 105378